

УДК 235.477

С.О.СОРОКІН

Черкаський державний технологічний університет

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ СТРУКТУРНОЇ ПЕРЕБУДОВИ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНІВ

В статті розглянуті моделі розвитку суспільства, модель сталого розвитку регіонів країни, проаналізовані проблеми розвитку регіону, сформовані напрямки структурної перебудови продуктивних сил регіонів.

В статье рассмотрены модели развития общества, модель устойчивого развития регионов страны, проанализированы проблемы развития региона, сформированы направления структурной перестройки производительных сил.

The article discussed the model of society, a model of sustainable development of the country, analyzed the problems of the region formed by lines of restructuring the productive forces of the region.

Ключові слова: сталий розвиток, регіон, продуктивні сили, стратегія, потенціал, ресурси, суспільство.

Постановка проблеми. Перехід до ринкових відносин створив низку проблем у розвитку регіонів України. Відбувається різкий занепад виробництва, знижується чисельність зайнятих, значно погіршилась екологічна складова, загострюється соціальна ситуація у суспільстві і, як наслідок, у більшості регіонів спостерігаються негативні демографічні процеси. Сукупність цих факторів призвела до значних проблем у розвитку продуктивних сил. Тому вирішення регіональних проблем економічного й соціального розвитку є надзвичайно актуальним завданням для центральних законодавчих і виконавчих органів влади.

Одним зі шляхів виходу проблемних регіонів з такої ситуації є структурна перебудова продуктивних сил регіону та формування стратегії її досягнення.

З погляду забезпечення високого рівня життя і розвитку продуктивних сил, на перший погляд, видається перспективним досвід західних країн і США. Проте існуючі статистичні дані й результати численних розрахунків показують, що Україні навряд чи історично буде дана така можливість. І причини цьому не стільки внутрішньоукраїнські, скільки загальносвітові.

Досвід розвинених країн показав, що високий рівень споживання на індустріальній базі досягається непомірно дорогою ціною: розтра-тою ресурсів Землі, інколи непоправних; нераціональним використанням людського потенціалу; порушенням рівноваги між діяльністю людини та її навколишнім природним середовищем, його природним кру-

гообігом. Якби весь світ спробував наблизитися до стандартів споживання розвинених країн у рамках колишніх технологій, то така спроба була б обмежена абсолютними межами ресурсів, що знаходяться у розпорядженні суспільства, і призвела б до справжньої екологічної катастрофи.

Аналіз останніх досліджень. Питання структурної перебудови, розвитку продуктивних сил регіону та формування стратегії перебудови розглядаються в роботах багатьох учених: Л. Абалкіна, Б. Данилишина, С. Іщука, Л. Клименка, В. Макарова, Ю. Маркова, А. Татаркіна, Н. Цибакіна [1-8] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз стану, структури й динаміки продуктивних сил регіонів України та тенденцій їхнього розвитку свідчить про суттєве технічне відставання об'єктивних і слабкий розвиток суб'єктивних факторів виробництва, і, як наслідок, низьку продуктивність праці та недостатню якість життя населення. В зв'язку з цим, природно, виникає питання про зміну існуючого становища, а отже, і про вибір стратегії перетворення продуктивних сил, яка змогла б забезпечити здійснення необхідних перетворень.

Формування цілей статті. Ціллю нашого дослідження є вивчення процесу формування стратегії структурної перебудови продуктивних сил регіонів.

Виклад основного матеріалу. Цінності сучасної цивілізації формувалися протягом тисячоліть і були пов'язані з природним стихійним розвитком людства. Ринкова економіка ставила і ставить на пріоритетне місце отримання прибутку і все більше зростання матеріального добробуту. За це йде конкурентна боротьба, посилюється експлуатація природних ресурсів, руйнуються екосистеми планети.

Ціна і результати «стихійно-історичного» розвитку цивілізації добре відомі – людство зіткнулося з суперечностями між своїми постійно зростаючими потребами і нездатністю біосфери забезпечити їх без саморуйнування.

Стихійний розвиток, і в цьому сходяться погляди більшості дослідників цієї проблеми, повинен змінитися на керований, тобто наперед проєктований, конструйований соціальний процес. Цей керований соціально-технологічний процес має повернути нас до гармонії з природою, привести до оптимального екорозвитку, тобто до сталого розвитку суспільства і економіки. І якщо розглядати суспільство як частину матеріального світу, що відокремилася від природи і є формою життєдіяльності людей, яка історично розвивається, то сьогоднішня

стратегія виживання людства має бути спрямована на подолання цього «відособлення».

Нині у науковій літературі широко обговорюються такі варіанти можливого розвитку суспільства, як техносферний і ноосферний [1,2].

Можливість здійснення техносферного варіанту ґрунтується на припущенні, що світова спільнота не робитиме жодних суттєвих дій для зміни ситуації, що в найближчі 40-50 років (які, за оцінками фахівців, тільки й залишилися у людства, щоб запобігти екологічному колапсу) все йтиме так, як йде сьогодні. В цьому випадку людство приречене на входження в техносферу. Що це обіцяє для людини як біологічного виду? Перш за все, більшість дослідників, зайнятих розробкою даної проблеми, згодні з тим, що не йдеться про кінець людства як біологічного виду, проте роль лідера еволюції людиною буде, безперечно, втрачена. Висловлюються припущення, що в цій ролі її змінить кіборг, за існуючими визначеннями – симбіоз і кооперація мозку людини з біоінженерними пристроями. Тільки така істота зможе існувати і розвиватися в нових умовах – техносфері, яка згубна для людини. Можливо, сьогодні обговорення проблеми «кіборгів» і «резерватів біосфери» виглядає фантастичним, однак не можна забувати про те, яким стрімким є розвиток НТП і якими глобальними – зміни, що відбулися в другій половині XX століття в екології, політиці, науці тощо.

Техносферний варіант, що є плодом бездіяльності і безвідповідальності світової спільноти, повинен бути відкинтий людством як антигуманний і абсолютно для нього неприйнятний.

Альтернативою техносферного варіанту виступає ноосферний варіант розвитку суспільства. В ноосферному варіанті розглядаються три можливі моделі суспільного розвитку.

В основу першої моделі покладена концепція штучного управління біосферою шляхом створення системи безвідходних виробництв на базі якнайповнішого використання досягнень науки і техніки.

Другу модель прийнято називати «екогейською» (від «еко» – будинок, «Гейя» – Земля). Коротко суть екогейського світогляду полягає в переході від егоцентризму розділеного людства до екоцентризму єдиного людства. Екогейський світогляд (якісне вдосконалення людини, гуманізація й інтелектуалізація суспільства тощо), очевидно, буде власним постіндустріальним суспільству.

Третя модель ноосферного варіанту розвитку суспільства – модель сталого розвитку. Передусім необхідно визначити, яке значення вкладається в поняття «сталий розвиток».

Концепція сталого розвитку була розроблена Комісією ООН з навколишнього середовища і розвитку і підтримана Конференцією ООН

(Ріо-де-Жанейро, 1992), яка рекомендувала державам і урядам вжити рішучих заходів для збереження і відтворення навколишнього середовища, вирішення інших, пов'язаних з цим проблем.

На практиці неодноразово доводиться зустрічатися з вживанням терміна «сталий розвиток» у значенні «стійкий», «стабільний», «поступальний», «рівномірний», «постійно зростаючий»: у цьому випадку сталий розвиток регіону трактується як незмінне збільшення яких-небудь показників (найчастіше об'ємних) на деякому часовому інтервалі.

Існує й інша крайність: «сталий розвиток» розглядається в основному як екологічний рух, пріоритети в якому, відповідно, віддаються екологічним проблемам, відсовуючи на другий план проблеми соціальні й виробничі. Наслідком подібного підходу є обмеження значення сталого розвитку комплексом заходів з охорони природи, скорочення антропогенного навантаження на неї. Є спроби звести «сталий розвиток» до введення обмежень на споживання, у тому числі міжнародних, в рамках існуючої моделі суспільного розвитку.

Л.І. Абалкін, визначаючи напрям коректування нинішнього курсу соціально-економічної політики на пострадянських теренах, тобто переходу до нової економічної системи, назвав її не економікою сталого розвитку, а «соціально орієнтованою високоефективною ринковою економікою». Перехід до неї, на його думку, передбачає вирішення таких завдань:

- досягнення сучасних характеристик якості життя населення і середовища його проживання;
- формування для цього нового технологічного способу виробництва;
- створення багатуукладної, соціально орієнтованої ринкової економіки;
- значне оновлення ролі держави в регулюванні економічних і соціальних процесів;
- зміцнення інфраструктури, включаючи стабільну фінансово-банківську сферу, що користується довір'ям населення;
- перехід до надійної системи соціального партнерства працівників, підприємців і держави [1, с. 6].

Вирішенню цих завдань і відповідають вимоги переходу до сталого розвитку економіки і суспільства. Інакше кажучи, «соціально орієнтована високоефективна ринкова економіка» цілком можлива при сталому її розвитку.

В.Л. Макаров, визначає, що визріває суспільство нового типу, з іншою системою цінностей та іншими ідеалами і таке нове суспільство виявиться конкурентом суспільству споживання [3, с. 13].

Погоджуючись з В.Л. Макаровим, модель сталого розвитку для регіонів України має включати:

- по-перше, комплекс заходів для структурування виробництва, його переведення на рейки ресурсозбереження і розширеного відтворення навколишнього середовища за допомогою розвитку наукомістких і екологічно чистих виробництв, оптимального роздержавлення економіки та її демонополізації;

- по-друге, соціальну орієнтацію макроекономічних та інших ринкових реформ, їх спрямованість на задоволення потреб конкретної (а не усередненої, не абстрактної) людини, що проживає і працює в конкретних територіальних і виробничих умовах;

- по-третє, тільки в контексті перших двох складових слід розглядати проблему екології, розширеного відтворення навколишнього середовища і раціонального ресурсоспоживання» [4, с. 81].

Інакше кажучи, модель сталого розвитку передбачає перехід України та її населення до нової, вищої якості життя, що в більшій своїй частині відповідає світовим стандартам. Суспільство нового типу має стати конкурентом суспільству споживання, забезпечити поліпшення якості життя населення і середовища його проживання. Неодмінними умовами переходу до нового типу суспільства є такі концептуальні положення:

- перш за все, поліпшення якості життя має забезпечуватися без перевищення меж господарської місткості екосистем, що призводить до їх руйнування. Розвиток суспільства повинен реалізовуватися так, щоб однаковою мірою забезпечити можливість задоволення основних життєвих потреб як нинішнього, так і майбутніх поколінь при збереженні навколишнього природного середовища;

- головним критерієм успішності суспільства повинна стати людина, її здоров'я, рівень і доступність освіти, соціальне забезпечення, безпека, наявність індивідуальних свобод, можливість реалізації;

- зміна ролі держави в регулюванні суспільного життя: держава повинна стати виразником суспільних інтересів і за допомогою інструментів (закони, податки, ідеологія), що є в її розпорядженні, формувати не просто вільний ринок, а ринок соціально і екологоорієнтований.

По суті, модель сталого розвитку об'єднує шляхи зменшення навантаження на біосферу, пропоновані в першій і другій моделях ноо-

сферного варіанту розвитку цивілізації, але на нових принципах гуманності і моральності.

Оскільки головним ресурсом сталого розвитку суспільства є наука, то необхідність зростання її потенціалу обумовлює і необхідність всебічного розвитку людини, накопичення людського капіталу на базі створення якісно нових споживчих благ. Мабуть, значну частку споживацького кошика в суспільстві сталого розвитку становитимуть інформаційні, інтелектуальні, духовні послуги, які й справлятимуть творчий, активний вплив на розвиток людини, поступово відводячи її від цінностей сьогоденного суспільства споживання, де основним мірилом достоїнств людини став матеріальний добробут.

Виходячи із загальних параметрів моделі стійкого розвитку, вивчаючи досвід сусідів, Україна, разом з тим, повинна враховувати прибутанні лише її риси розвитку. Це ті чинники, які можуть істотно полегшити перехід нашої країни на шлях сталого розвитку.

До факторів, що ускладнюють цей процес, віднесемо збіг за часом необхідності проведення ринкових реформ та демократичних перетворень і необхідності переходу на шлях сталого розвитку. Це означає, що господарська діяльність повинна орієнтуватися не просто на досягнення високої економічної ефективності, але й на екологічну безпеку, яка поступово має стати головним критерієм розвитку [5, с. 312].

Загальна економічна, національна, політична нестабільність України може й не висунути найближчим часом на пріоритетне місце екологічні імперативи. Але при формуванні стратегії структурної перебудови продуктивних сил регіону необхідно пам'ятати, що без урахування екологічного фактора будь-яке рішення буде неефективним.

Видається очевидним, що регіони як суб'єкти господарювання мають прийняти стратегію переходу до сталого розвитку, як тільки буде визнана необхідність такої стратегії на загальнодержавному рівні. На сьогоднішній день є два підходи до формування регіональних програм сталого розвитку: перший полягає у формуванні соціально-екологічного суверенітету. регіональна складова сталого розвитку є дуже важливою при переході до нової моделі розвитку: регіон може позитивно чи негативно впливати на розширення екосистеми, хоча його можливості обмежені, оскільки, якщо глобальні фактори будуть руйнувати регіональні екосистеми, сталий розвиток регіону може не реалізуватися. Проте (і в цьому полягає друга позиція) перехід навіть усіх регіонів на шлях «соціально-екологічного» суверенітету навряд чи означатиме глобальний перехід до сталого розвитку. Причин багато, але головні з них полягають у глобальних тенденціях, наприклад, у глобалізації економіки, глобальних змінах клімату й інших синергети-

чних ефектах, що виходять за межі локальної екосистеми чи регіону. Протистояти цьому на рівні регіону неможливо. Тому слід уявляти глобальний сталий розвиток як єдиний процес регіонального і одночасно глобального руху.

При розробці регіональних концепцій переходу на нову модель розвитку потрібно ґрунтуватися на необхідності спочатку збереження, а потім і зниження антропогенного тиску на навколишнє природне середовище. Для цього має бути визначене гранично допустиме антропогенне навантаження для кожного регіону з використанням індикаторів збереження стійкості локальних природних екосистем. Беручи до уваги регіональну специфіку, необхідно:

- формувати регіональний господарський механізм, що регулює соціально-економічний розвиток, у тому числі природокористування й антропогенний вплив на навколишнє середовище;

- розвивати сільське господарство на основі екологічно прогресивних агротехнологій, адаптованих до місцевих умов, реалізовувати заходи для підвищення родючості ґрунтів та їх охорони від ерозії й забруднення, а також створювати системи соціального захисту сільського населення;

- реконструювати регіональну промислову систему з урахуванням господарської місткості локальних екосистем.

Модель сталого розвитку регіональної економіки повинна містити єдині підходи для всіх регіонів країни й окремі конкретні дослідження по галузях і територіальних утвореннях.

На рівні регіонів України дуже важливого значення набуває питання про визначення і вибір моделі регіонального соціально-економічного розвитку, а для цього необхідно [6, с. 239]:

- визначити регіональні соціальні пріоритети, до яких можна віднести якість життя, рівень економічного розвитку і екологічного благополуччя. Ці критерії можуть бути відображені в показниках тривалості життя людини, стану її здоров'я, відхилення екологічних показників і стану навколишнього середовища від нормативів, рівня зайнятості, ступеня реалізації прав людини в рішенні демографічних проблем, викорінюванні бідності, в зміні структури споживання і зменшенні диференціації в доходах населення;

- обґрунтовувати розміщення продуктивних сил у погодженні з екологічними вимогами; вирішувати питання про виробничу спеціалізацію і механізм її розвитку в ринковому середовищі на регіональному, обласному, міському і районному рівнях. При цьому важливо передбачити: реконструкцію регіональної промислової системи з урахуванням розширення існуючих виробництв і створення нових інформа-

ційних продуктів і послуг в межах господарської місткості локальних екосистем; розвиток сільського господарства на основі екологічно прогресивних агротехнологій, адаптованих до місцевих умов, вживання заходів для підвищення родючості ґрунтів та їх охорони від ерозії і забруднення; особливо важливо вжити заходів для створення і здійснення системи соціального захисту сільського населення, збереження і розвитку соціальної інфраструктури села.

Особливо актуального значення набуває регіональна науково-технічна політика, яка покликана стати фундаментом соціально-економічних перетворень території шляхом рішення таких основних проблем [7, с. 5]:

- збереження і розвиток наукового потенціалу регіону, залучення молоді в сферу науки, інтеграція наукової діяльності та освіти, а також усебічна інтеграція науки і виробництва, реалізація наукових досягнень;
- залучення наукової громадськості до вирішення пріоритетних для регіону проблем на базі науково-технічних розробок, що сприяють освоєнню конкурентоспроможної, наукомісткої продукції, розвитку і підтримці міжрегіональних зв'язків та міжнародної співпраці у сфері наукової діяльності;
- формування інноваційної привабливості управлінської, виробничої і підприємницької діяльності через бюджетну, податкову та інноваційну політику, створення малих венчурних і лізингових компаній і фірм, становлення і розвиток інноваційної освіти тощо;
- створення фінансового сектора економіки відповідно до вимог системи національних рахунків, орієнтованої на фінансування науково-технічного прогресу, підвищення інноваційної мотивації в діяльності влади і управління всіх рівнів щодо забезпечення стабільного фінансування вибраного варіанта соціально-економічного розвитку, збереження державного і територіального замовлень на НДР і НДДКР та упровадження їх результатів у виробництво.

На рівні розвитку кожної адміністративної території регіону або місцевого співтовариства має принципове значення визначення варіанта (вибір моделі) їх соціально-економічного розвитку. Ця модель територіального розвитку повинна включати [9, с. 65; 10]:

- систему взаємовідносин з державними структурами і господарюючими суб'єктами, розташованими на території. Ця система може ґрунтуватися на законі про територію, статуті, договорі чи іншому нормативному документі, що регламентує взаємовідносини території та її органів з усіма суб'єктами господарювання;
- механізм оцінки витрат, вигод і ризиків, коли жодна господарська діяльність не може бути виправдана, якщо вигода від неї не пере-

вищує збитку навколишньому середовищу, що повинен бути на такому низькому рівні, який тільки може бути розумно досягнутий з урахуванням економічних і соціальних факторів.

Висновки. Отже, здійснення заходів для переходу регіонів України до сталого саморозвитку передбачає, в першу чергу, структурну перебудову продуктивних сил відповідно до пріоритетів, розширення і якісне перетворення сфери послуг; підйом наукомісткого промислового виробництва, орієнтованого на внутрішній ринок; якісне поліпшення використання природних ресурсів у сільському господарстві. При цьому важливо робити акцент на використанні людського потенціалу в усіх сферах діяльності як головного джерела зростання ефективності і конкурентоспроможності економіки регіону, сконцентрувати зусилля на розширеному відтворенні інтелектуального потенціалу регіону та раціональному його використанні.

Таким чином, в основу дослідження перспектив розвитку продуктивних сил регіону нами покладені тенденції зміни суб'єктивних і об'єктивних факторів у часі. Враховуючи те, що в Україні суб'єктивні фактори значно впливають на розвиток продуктивних сил і економіки в цілому, сценарії розвитку засобів праці та робочої сили нами розглядаються в безпосередньому зв'язку зі взаємодією владних структур.

1. Абалкин Л. Взаимодействие производительных сил и производственных отношений / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 1985. – № 6. – С. 17.
2. Марков Ю.Г. Функциональный подход в современном научном познании / Ю.Г. Марков. – Новосибирск: Наука, 1982. – 457 с.
3. Макаров В.Л. О развитии экономико-математического инструментария на современном этапе // Экономика и методы. – 1986. – Т. XXII, вып 3. – С. 10-25.
4. Татаркин А.И., Пилипенко Е.В. Экономика знаний: проблемы теории и методологии. – Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2007. – 284 с.
5. Клименко Л.П. Техноэкология: Навчальний посібник. / Л.П. Клименко. – К.: Таврія, 2000. – 526 с.
6. Данилишин Б.М. Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів: методологія і практика / Б.М. Данилишина, Л.Г. Чернюк, М.І. Фашевський / за редакцією д.е.н., проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина – Черкаси: ЧДТУ, 2006. – 315 с.
7. Цыбакин Н. Производительные силы: некоторые вопросы теории // Экономические науки. – 1975. – №7. – С. 5.
8. Ішук С.І. Розміщення продуктивних сил і територіальна організація виробництва: Навч. посібник. / С.І. Ішук. – К.: Видавець Паливода А.В., 2002. – 260 с.
9. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року (чинна від 2006-21-07): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://liga.kiev.ua> (Нормативний документ Кабінету Міністрів України. Стратегія).
10. Концепція державної регіональної політики: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

Отримано 29.10.2013